

MŮŽE BÝT POPULAČNÍ VÝVOJ VE VÝCHODNÍCH ZEMÍCH SRN POUČENÍM PRO VÝVOJ V ČR PO VSTUPU DO EU ?

Milan Körner

Zveřejnění předběžných výsledků SLDB 2001, které umožnily porovnání vývoje za uplynulých 10 let opět otevřelo (alespoň částečně) diskusi o budoucím vývoji velkých českých měst, suburbanizaci a dalších souvisejících tématech. Vývoj v posledních deseti letech poprvé v poválečném období zaznamenal změnu dosavadních trendů u řady především velkých měst.

Předmětem tohoto příspěvku je zamyšlení, zda v **poměrně krátké době nemůže dojít nejen ke stagnaci, ale i k výrazné depresi v populačním vývoji velkých měst, ale případně i regionů** v České republice. Podnětem pro tento článek byly v nedávné době publikované údaje o dramatickém úbytku obyvatel v tzv. nových spolkových zemích SRN (bývalá NDR). Tento úbytek postihuje sice především velká města (ta jsou v naprosté většině případů větší než naše regionální centra), ale i (v menší míře) téměř všechny nové spolkové země. Jedinou výjimkou s malým pozitivním vývojem je Braniborsko, těžící z migrace z Berlína. Vývoj některých východoněmeckých měst zaznamenal po „sjednocení“ značný pokles, a to od cca 6,5 % (Dražďany) po cca 20 % (Schwerin). I významná „rozvíjející“ se města Lipsko a Erfurt zaznamenala ztrátu cca 10 % obyvatel. Důsledkem migrace „Osís“ do starých spolkových zemí je cca 1 milion prázdných bytů, uvažuje se, že přibližně třetina z nich bude demolována.

Vývoj migrace v České republice ve srovnatelném časovém období byl výrazně méně dynamický, i když i zde se projevují určité regionální disparity, které lze monitorovat zejména na trhu s byty. V některých regionech je cena bytu, resp. výše tržního nájemného až desetinásobně nižší než v pražských lokalitách.

Otázkou je však budoucí vývoj, a to zejména po vstupu ČR do EU.

Je velmi pravděpodobné, že ještě před vstupem do EU bude muset dojít k výraznějšímu růstu produktivity práce. S tím

bude nepochybně souviset **zánik značného počtu neefektivních a dosud uměle udržovaných pracovních příležitostí**. Oproti zemím bývalé NDR, kde došlo k reálné konfrontaci s výkonností ekonomiky starých spolkových zemí již před deseti lety, v ČR zřejmě dojde k tomuto procesu až při vstupu do EU. Rozsah nárůstu nezaměstnanosti v ČR po této další vlně nezbytné transformace ekonomiky lze stěží odhadnout, může však dosáhnout obdobných hodnot jako v nových spolkových zemích. Nově realizované výrobní a další ekonomické aktivity budou vytvářet výrazně nižší počty pracovních příležitostí než jsou ve stávajících obdobných provozech.

Po vstupu ČR do EU bude zásadní otázkou, kdy dojde k plnému uvolnění **pohybu pracovní síly**. Je velmi pravděpodobné, že mladší, kvalifikovanější (a dnes i jazykově vybavení) čeští odborníci najdou uplatnění nejen v sousedních zemích (SRN, Rakousko), ale i v dalších evropských regionech. Tento segment pracovní síly bude nepochybně výrazně mobilnější než je v ČR dosud zvykem. Důsledkem bude relativně časté stěhování za dobrou pracovní nabídkou, resp. možností práce, a to často mimo regiony ČR. I když tyto trendy zřejmě nebudou tak intenzivní jako v případě území bývalé NDR, neměly by být podceňovány.

Související otázkou je mobilita pracovní síly ze zemí s výrazně větším „volným“ populačním potenciálem, která může být též směřována též do některých regionů ČR.

Zvláště významným zdrojem migrace zřejmě bude Polsko (vstoupí-li do EU současně jako ČR), nejen vzhledem ke svému značnému populačnímu potenciálu, ale i dalším faktorům. Těmi jsou především potřebná transformace zemědělského sektoru i výrazně zaostávající (i oproti ČR) dopravní infrastruktura.

Část migračních proudů z ČR, Polska, případně i dalších přistupujících zemí by

mohla směřovat do nových spolkových zemí SRN. Díky mohutným kapitálovým transferům ze západních zemí již v těchto zemích v podstatě došlo k obnově a dostavbě nadřazených dopravních a dalších infrastrukturních systémů. Došlo i k výstavbě a modernizaci dalších výrobních komunálních fondů.

V rámci projektu sjednocení byly na území bývalé NDR uskutečněny **rozsáhlé investice do dopravní infrastruktury**. Zásadně byla přestavěna letiště v Lipsku (vč. nové dráhy) a Drážďanech. V podstatě byla dokončena přestavba stávající dálniční sítě a vybudovány chybějící úseky na dálnicích A4 a A72, napojujících Durýnsko a Sasko na dálnice v Hesensku a Bavorsku. Vybudovány byly nové trasy Drážďany – Zhořelec a Lipsko – Magdeburk. Rozestavěny jsou dálnice A38 Lipsko – Göttingen a A71 Erfurt – Schweinfurt s odbočením A73 Suhl – Lichtenfels. Ve stavbě je též dálnice A17 z Drážďan na Prahu. Předpokládáné dokončení dálniční sítě je v období 2005 až 2010.

Většina hlavních železničních tratí byla nebo je modernizována, a to na parametry nad 160 km/hod. Pro spojení Berlína s Mnichovem je budována vysokorychlostní trať, která v úseku Lipsko – Erfurt - Lichtenfels bude vedena v novém koridoru v parametrech nad 250 km/hod. sledováno je i nové propojení Erfurt – Fulda pro spojení Berlína a Lipska s Frankfurtem n. M. Přestože úroveň dopravní infrastruktury, která je významným faktorem pro lokalizaci nových investic, se v bývalé NDR výrazně zlepšila, k přiblížení výkonnosti ekonomiky a tím i srovnání reálných příjmů k západním spolkovým zemím zatím nedochází. Tato skutečnost je významným důvodem poměrně **vysoké vnitroněmecké migrace**.

Pro srovnání s vývojem ČR nebudeme uvažovat Berlín ani města či regiony u Baltského moře. Omezíme se na spolkové země **Sasko, Sasko-Anhaltsko a Durýnsko**.

Historický vývoj osídlení v těchto spolkových zemích (zejména v Sasku) s výrazně vyšší zalidněností znamenal dosažení vrcholu „urbanizace“ již v meziválečném období.

Počet obyvatel ve většině těchto měst kulminoval již před 2. světovou válkou, v roce 1935 měly **Drážďany** 640 tis. obyvatel a **Lipsko** dokonce 706 tis. obyvatel. Města **Magdeburg** a **Chemnitz** měla 310, resp. 344 tis. obyvatel. Duryňská města Erfurt a Gera dosáhla nejvyššího počtu obyvatel okolo roku 1990 (220, resp. 135 tis. obyv.), **Halle** v pol. 50. let (265 tis. obyv.).

V roce 1935 města Lipsko a Drážďany byla jen o málo menší než hlavní města nového Československa Praha. Města Chemnitz a Magdeburg byla větší než druhé největší město Brno. Několik dalších měst překračovalo (a to i velmi výrazně) stotisícovou velikost, na území současné ČR to v té době byla jen Ostrava a Plzeň.

Na rozdíl od českých měst byla většina měst koncem 2. světové války značně poničena (některá až v samotném závěru). Po válce se snížil počet obyvatel Lipska o 100 tisíc a Drážďan dokonce o 150 tisíc. V období 1956 – 1989 počet obyvatel Lipska klesl o dalších 70 tisíc obyvatel, do roku 2000 o dalších 40 tisíc, čímž dosáhl hodnoty 500 tisíc. V případě Drážďan počet obyvatel do roku 1980 mírně narostl (na cca 515 tisíc) a tuto hodnotu si udržel až do roku 1990. V posledním období počet obyvatel poklesl na dosud nejnižší hodnotu cca 480 tisíc. Relativně malé úbytky (několik desítek tisíc obyvatel) měla města Halle a Chemnitz.

Magdeburg v 80. letech osciloval ve velikosti cca 290 tis. obyvatel, po roce 1990 ztratil téměř 50 tisíc. „Stotisícová“ města v poválečném období zaznamenala v některých případech poměrně výrazné nárůsty (Gera, Jena, Dessau), další stagnovala nebo klesala (Zwickau, Plauen, Görlitz). V posledních 10 až 12 letech však prakticky všechna „velká“ města klesala. Plauen ztratilo od roku 1935 do roku 1980 více jak 30 % obyvatel (od té doby v podstatě stagnuje), Görlitz ztratilo od roku 1956 cca 25 % obyvatel, Dessau (do roku 1990 rostla) ztratila v poslední době více jak 15 % obyvatel.

Německá města na rozdíl od českých měst jen výjimečně měnila svá administrativní vymezení a pokud ano, tak nikoliv zněkolikanásobením rozsahu svého území.

Česká města byla za 2. světové války jen nepatrně poškozena. Mezi roky 1935

a 1956 došlo z větších měst k výraznějšímu poklesu obyvatel jen v případě Liberce a Ústí nad Labem. Příčinou byl odchod českých obyvatel z území „Sudet“ na začátku války a následné vysídlení sudetských Němců po jejím skončení.

K výraznému poklesu počtu obyvatel došlo mimo Liberce a Ústí nad Labem z větších měst v Chebu, Karlových Varech, Děčíně, Teplicích a Jablonci nad Nisou. Zatímco Karlovy Vary (v r. 1930 mají 74,6 obyv.) a Cheb (v r. 1930 má 38,4 tis. obyv.) již své předválečné velikosti nedosáhly, v ostatních „sudetských“ městech byla dosažena okolo roku 1980.

Výrazně se však zvýšil počet obyvatel dalších krajských měst, z nichž některá okolo roku 1990 téměř zdvojnásobila počet obyvatel oproti stavu v roce 1950.

Velmi rychlý byl nárůst počtu obyvatel krajských měst po roce 1950, která během 5 let většinou narostla o více než 10 tisíc obyvatel, Pardubice o více než 15 tis., Brno o více než 20 tisíc, Ostrava o více než 40 tisíc a Praha o více než 50 tisíc.

Na rozdíl od jiných evropských měst však velká (ale i jiná) česká města zaznamenala **rozsáhlou územní expanzi**. K vytvoření Velké **Prahy** došlo v roce 1922, třemi anexemi se území města do roku 1974 rozšířilo na přibližně dvojnásobek. K výrazném rozšíření území **Brna** došlo v roce 1919, další zvětšování probíhalo v pěti krocích až do roku 1980. **Ostrava** dosáhla své územní velikosti již v roce 1924. **Plzeň** mezi lety 1924 až 1976 přibližně zpětínásobila svou rozlohu (značný nárůst byl v roce 1941). **Olomouc** expandovala zejména v letech 1919 a 1974, po roce 1990 došlo k odloučení některých obcí. **Liberec** zvětšil své území výrazně v roce 1939 a následně ve třech krocích až do roku 1980, po roce 1990 se čtyři obce odloučily. **Hradec Králové** se výrazně zvětšil v letech 1942 a 1971. **České Budějovice** zvětšily své území zejména v roce 1952, dále v malém rozsahu ve čtyřech krocích až do roku 1985; k odpojení jedné obce došlo v 50. letech a druhé po roce 1990. **Ústí nad Labem** se výrazně zvětšilo v letech 1939 a 1980, následně se odpojila jedna obec. **Pardubice** se výrazně zvětšily v roce 1940 a dále v pěti krocích až do roku 1986, po roce 1990 se odpojily dvě obce.

V posledních deseti letech došlo u všech velkých českých měst (s výjimkou Českých Budějovic) k poklesu počtu obyvatel. Tento pokles byl v některých případech způsoben i odloučením dříve zahrnu-

tých obcí; většinou se však jednalo o populačně méně významné obce.

Oproti východoněmeckým městům byly ztráty u českých měst výrazně nižší. Nevíce ztratila Praha (cca 36 tis. obyv, cca 3 %); ztráty Brna a Ostravy byly menší než 10 tis. obyv. (cca 5 %); Plzeň ztratila cca 7,6 tis. obyv., tj. 3,9 %. Z krajských měst (oscilujících okolo stotisícové velikosti) většina ztratila 1,5 až 3,0 tis. obyvatel, což představuje 1,5 až 3,3 %. Nejméně Liberec, dále Hradec Králové, Ústí nad Labem, Zlín a Pardubice. České Budějovice a Olomouc zaznamenaly malé nárůsty (1,7 %, resp. 0,5 %).

Na rozdíl od jiných zemí však (s výjimkou Prahy a Českých Budějovic) nelze v ČR sledovat významnější nárůst počtu obyvatel za hranicemi velkého města.

Předmětem této úvahy není hledání příčin vývoje v posledním desetiletí, zatím tyto změny jsou jen velmi málo významné. Otázkou jsou budoucí možné trendy, které nepochybně budou výrazněji ovlivňovány migrací. ČR může být po dlouhém poválečném období opět zdrojovým územím migrace. Oproti situaci na počátku 90. let, kdy byla západní příhraniční území východiskem pendlerů (denní výjezdka za prací), se však zřejmě již bude jednat o vystěhovávání za prací. Jak intenzivní bude tato migrace lze obtížně odhadnout, neboť při zcela volném trhu pracovní síly v EU bude na něm vysoká konkurence, i „prosperující“ evropské regiony často vykazují relativně vysokou míru nezaměstnanosti, srovnatelnou se současnou situací v ČR.

I když i v rámci ČR dochází ke zvyšování rozdílů mezi jednotlivými regiony, k meziregionálním přesunům významnějších skupin obyvatelstva zatím nedochází. Pokud by i k migraci došlo, je pravděpodobné, že se bude týkat zejména velkých měst, ve kterých je více soustředěna dynamičtější a kvalifikovanější pracovní síla.

Významným podnětem k migraci může být i skutečnost, že podstatná část populace ČR bydlí v panelových sídlišcích a další významná část ve starších bytových domech s nevyhovujícím standardem. Opouštění těchto bytů ve velkých městech východního Německa se stalo výrazným a v podstatě masovým jevem, a to i přesto, že tamní regenerační procesy bytového fondu jsou nesporně dále než je tomu v ČR.

Dle sčítání 2001 dosáhl počet nevyužívaných bytů cca 250 tisíc. Ve srovnání s bývalou NDR se sice jedná přibližně

o čtvrtinovou hodnotu, i tak by tato skutečnost měla být vzata v úvahu pro koncepci rozvoje bydlení i regenerace stávajícího bytového fondu. Tržní nájemné u některých velkých měst (Ústí nad Labem, Ostrava, Havířov) je dnes tak nízké, že návratnost investice do bydlení je (až na zcela mimořádné výjimky) problematická. To se nevztahuje jen na velká města, ale téměř vždy i na některé regiony.

Existuje vysoká pravděpodobnost, že v celé řadě regionů ČR je koncentrace pracovní síly způsobená rozvojem socialisticky plánované ekonomiky výrazně vyšší než odpovídá možnostem těchto regionů.

Schématické a populistické (a optimismem se vyznačující) programy rozvoje, opírající se o plánovanou (v horizontu cca pěti let), ale málo reálnou výstavbu dálnic, mohou být jen zdrojem dalšího rozčarování.

Příklady z bývalé NDR, kde rozhodující infrastrukturní investice již byly z vel-

ké části realizovány, nejsou zrovna povzbudivé. I na území ČR jsou dnes regiony relativně dobře infrastrukturně vybavené, přesto však tato území vykazují stagnaci až depresi. Zatím se jedná spíše o stagnaci ekonomiky, s určitým časovým odstupem by však tento jev měl být doprovázen i migrací obyvatel z těchto regionů. Jedná se o procesy zcela normální a pravděpodobně nebudou v ČR tak kvantitativně významné jako ve východních zemích Německa.

Po vstupu ČR do EU však může být ČR nebo některé její regiony i cílovým územím migrantů, a to jak z jiných zemí rozšířené EU, tak i ze zemí mimo EU, neboť i podprůměrné regiony EU (včetně budoucích českých) mohou být pro ně atraktivní.

I velkorysé transfery kapitálu v rámci současných zemí EU do některých regionů či na Středomoří, území bývalé NDR, zatím nepřinášejí výrazné efekty a jen výjimečně (např. v Irsku) došlo k významnějším změnám v ekonomice. Za této situ-

ace je zcela logické, že pokračuje migrace do více prosperujících regionů. V blízkém okolí ČR lze sledovat rozvoj některých regionů Bavorska. Není náhodou, že právě sem směřují migrační proudy ze Saska a některých dalších východoněmeckých regionů.

Základem rozvojových koncepcí EU je cílená podpora zaostávajících oblastí (zemí) a snižování regionálních disparit. Dosaďované transfery ve prospěch těchto regionů se však vyznačují poměrně nízkou účinností. Je velmi pravděpodobné, že se bude jednat o dlouhodobý proces který se přistoupením dalších zemí k EU může (vzhledem k jejich, většinou výrazně nižší, výkonnosti ekonomiky) spíše komplikovat. V blízké budoucnosti je velmi pravděpodobné zvýšení migračních procesů, které nepochybně ovlivní i vývoj českých měst a regionů.

*Ing. arch. Milan Körner, CSc.
AURS, s.r.o*